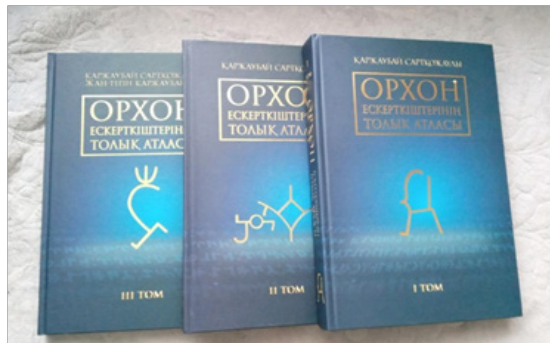

СЫН ШІКІРЛЕП/ REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Т. Қайыркен

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: kairkentz@mail.ru)

DOI: <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-4-98-104>

«Орхон ескерткіштерінің толық атласы» 3-томдық еңбегі туралы

Сартқожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық атласы. 1-том. – Алматы: Samga Press, 2019. – 509 б.; Сартқожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық атласы. 2-том. – Алматы: Samga Press, 2019. – 375 б.; Сартқожаұлы Қ., Қаржаубайұлы Ж. Орхон ескерткіштерінің толық атласы. 3-том. – Алматы: Samga Press, 2019. – 365 б.

Ерте орта ғасырда көктасқа қашап қалдырылған Орхон мұралары Түркі этносының тіл, тарих, өнер, палеоэтнография (ежелгі, салт-дәстүр), дін, дүниетаным (философия), сәулет өнерінің алғашқы тарихи дерегі болмақ.

Орхон мәтіндері арқылы жеткен байырғы түрік тілі – жалпы түркі әлемнің ертеортағасырдағы тарихи-әлеуметтік және мәдени-рухани болмысын танытатын қайталанбас құнды мұра. Орхон ескерткіштері – түркі этносының рухани және материалдық мәдениетінің іргетасы. Осындай тұғырлы мәдениеттің барша болмысын кешенді түрде сараптау түркі халықтарының ортақ тарихи-мәдени құндылықтарын айқындаудан туындап отырған қажеттілік болумен қатар, әлемдік өркениеттің даму тарихын зерттеу тұрғысынан да өте өзекті болмақ. Өйткені түркі өркениетінің Еуразия кеңістігіндегі халықтардың бәріне бірдей әсер ете алғаны – ғылымда мойындалған ақиқат.

Жалпы түркі халықтарының, соның ішінде, қазақ ұлтының тарихы ежелгі, хунну (сюнну), көк түріктерден басталатынын Елбасы Н.Ә. Назарбаев 1998 жылы жарық көрген «Тарих толқынында» атты еңбегінде (1998) атап өтуімен бірге, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жолға қою кезінде де, кейін «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» (2014), «Ұлы Даланың жеті қыры» (2017) атты мақалаларында да үнемі тәптіштеп айтып келеді. Бұл ретте қазақ мемлекеттілігінің түп негізін анықтайтын қайталанбайтын деректер санатындағы көне түркі ескерткіштерін тілдік және деректік тұрғыдан зерттеудің мән-маңызы айырықша.

Осындай келелі бастамалардың нақты нәтижесі ретінде жуырда түрколог Қаржаубай Сартқожаұлы және археолог Жантегін Қаржаубайұлының «Орхон ескерткіштерінің толық атласы» атты 3 томдық зерттеу еңбегі жарық көрді. Еңбектің алғы сөзін академик, тарих ғылымдарының докторы, профессор Е.Б. Сыдықов жазып, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Ғылыми кеңесінің шешімімен ұсынылған.

Қ. Сартқожаұлы осы еңбекті жазу жолында 40 жыл тер төкті. Әрбір ескерткішті, майда жазуларды қайтадан іздеп тауып көзбен көріп, колмен ұстап тексеру үшін тау асып, тас басып, небір азапты бастан кеше жүріп, мол мұраға қол жеткізді. Олардың сызба суретін жасау, фотоға түсіру, әрбір әріп таңбасын шүкшиып зерттеу мейлінше жанкештілікті талап ететін. Аталған еңбектің I, II томының авторы Қ.

Сартқожаұлы болса, III томды әзірлеуге оның ұлы, жас ғалым Қаржаубай Жан-тегін де қатысқан. Еңбек жалпы 120 баспа табақтан тұрады.

Ең әуелі, Ұлы даланың 1500-2000 жыл бұрынғы тарихын жазуға негіз болған қытай деректерімен қатар, көк түріктердің өздері туралы өз қолымен жазып қалдырған бірден-бір құндылық Орхон мұралары десек, осынау қайталанбас бірегей мұраны түркілік менталитетпен сөйлету қажет болды. Жоғарда сөз еткендегіміздей, тіл білімі мен тарих ғылымының түп негізі деректанудан басталады. Олай болса, байырғы түрік мұраларына ғылыми тұрғыда сараптамалар жасап, оларды түркі тарихы үшін түпнұсқа дерек ретінде ұсынудың қажеттілігі туындады. Қ. Сартқожаұлына дейін тіл білімінің мәтінтану саласы бойынша ежелгі нұсқалармен тікелей В. Томсен, В.В. Радлов, П.М. Мелиоранский, С.Е. Малов, Х.Н. Оркун, Т. Текин, Г.Й. Рамстедт, Л. Котвич, С.Г. Кляшторный сынды ғалымдар айналысты. Олар байырғы түрік мәтіндерінің транскрипциясын және аудармаларын жасады. Ескерткіштердегі қытайша мәтіндерді В.П. Васильев, Г. Шлегель, Т.З. Қайыркен сияқты ғалымдар зерттеп, аудармасын жасады. Тіл және әдебиет тұрғысынан И.В. Стеблева іспетті ғалымдар айналысты. Қазақ ғалымдары Ғ. Айдаров, М. Жолдасбеков, А.С. Аманжолов сияқты ондаған зерттеушілер тер төгіп, ерінбей еңбек етті. Ал, мәтіндерді тарихи-деректанулық тұрғыдан В.В. Бартольд, А.Н. Бернштам, С.Г. Кляшторный, елімізде Т.З.Қайыркен зерттеді. Олардың қажырлы еңбегінің нәтижесінде Орхон ескерткіштерін зерттеу бүгінгі таңда үлкен екі бағытта жүргізілуде.

Атлас авторы Қ. Сартқожаұлы осы ғалымдардың еңбегін ұлықтап, пайдалана отырып, Орхон мұраларының зерттеуін онан әрмен тереңдетуге және байытуға атсалысты. Бұл үшін оның бойында табиғи және кейін келе қалыптасқан мол мүмкіндік бар болатын. Бұл мүмкіндіктер:

- алтай тілдері жүйесінің бір саласы болып табылатын моңғол тілінің этно-мәдени ортасында өсуі;
- түркілік наным-сенім мен түйсіктің, менталитеттің жанына жақын болуы, салт-дәстүрді жақсы білуі;
- көне түркі тілін білуі.

Өткен бабаларының тарихи болмысын, дүниетанымын, саяси-әлеуметтік дағдыларын ашуға деген құштарлығы. Түркілік қайталанбас мұраларды зерттеуде Тәңірдің өзі де оған осы мұраларға деген шексіз махаббат сыйлаған еді. Ғылымға өмірін арнаған адамға бұл дегеніңіз үлкен мүмкіндік болатын. Өйткені, кімде-кім өзінің зерттеу объектісін шынымен жақсы көрмесе, оған қызықпаса, сол үшін ынты-шынтымен кіріспесе, нәтижеге жетуі екіталай. Ол өз бойындағы осы мүмкіндіктерді қазіргі заманғы ғылымның озық әдістемелерімен байытып, жетілдіре пайдаланып ғылымға үлкен жаңалықтар алып келді.

Бұл ретте байырғы түріктердің тас бетіне қашап жазып кеткен тарихи-мәдени құндылықтарын ашуда тек көне тілді білу авторға аздық етті. Сондықтан ол ғылымның тарих, археология, дінтану, палеоэтнография, философия сияқты салаларына да ден қойды.

Ол бұл әдістемесін өз еңбегінде «кешенді әдістеме» деп атайды. Әрине, осы әдістемеге қоса, ол тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық, диахронды-салыстырмалы және грамматологиялық тәсілдерді өзінің «кешенді әдістемесінің» өзегі ете отырып, оны кездескен қиын түйіндерді шешудің кілті ретінде пайдаланды.

Автор өзінің кейбір жаңалықтарының «еуроцентристік» бағыттағы зерттеушілерге жақпайтынын білетін. Сол себепті, зерттеу нәтижелеріне тоқталғанда «ғылымға берілген ізденушілерге ой салар деп ойлаймын» деп кішпейілдік танытады.

Біз авторды Орхон ескерткіштерін зерттеуде «Америка ашты» дегеннен аулақпыз. Бұл салада ол тек алдыңғы зерттеушілердің еңбегін тереңдете зерттеп, мәтіндегі сөйлемнің, сөздердің, ұғымдардың түпкі мән-мағынасын нақты анықтауды мақсат етті. Еңбекті бірнеше мәрте оқып шыққаннан кейін, ой елегінен өткізе қарастырсам, автор зерттеп отырған объектісін 9 кезеңге бөліп қарастырған екен. Төменде осы тоғыз кезең бойынша жүргізген зерттеулері бойынша қол жеткізген басты жаңалықтарына тоқталып өтейік:

Орхон ескерткіштерінің археологиялық сипаттамасы:

Бұған дейін Күлтегін, Білге қаған, Түй-ұққұк, Күлі-чор сияқты кешендердің археологиялық сипаттамасы берілмеген болатын.

Атласта Қ. Сартқожаұлы байырғы түрік кешендерінің және майда жазуларының археологиялық сипаттамасын алғаш рет толық жасаған екен. Бұл – келешек зерттеушілер үшін аса құнды дерек.

Археологиялық сипаттама кейбір жағдайда кешеннің архитектуралық құрылымы арқылы бүгінге дейін мағынасы белгісіз боп келген жекелеген атаулардың мәнін анықтауға көмектеседі. Мысалы, бұрындары байырғы түрік бітігіндегі «Сүт» (чыт) сөзін ғалымдар әртүрлі аударып келді. Теркин және Селенгі тасындағы мәтінде «чыт орнатып орда, өрге тіктім» деген сөйлем бар. Мұның не мағына екенін автор былай түсіндіреді: Орнатылған кешенді сол тұрған жерінен көріп, сынамалық қазба жұмысын жүргізген кезде «Сүт» (чыт) сөзінің мағынасы іргелік екені белгілі болды. Ұстын орнатқан жер дөңгелек пішінді Ø 10-15 м дөңес болып, жер бетінен 2,5-3 м биік еді. Жер бетіне бірнеше мәрте топырақ төгіп, биіктетіп іргелік жасаған. Топырақ төккен сайын әр қабатына от жағып, отпен аластап отырған. Осы дөңес іргелікке Орда тігілген. Төңірегін айналдыра уәзірлері мен баһадүрлерінің үйлері орналастырылған. Мұны түріктер «eb» , моңғолша «күрен» деп атайды. Оның үстіне кезінде Хан ордасын тігіп, көшіп кеткен кезде Орда орнына мәтін жазылған ұстын орнататын болған. Мәтінде қай жылы, жаз айларында қайда болғаны жазылатын еді. Сол жерге мәтін жазылған ұстын орнатқаны туралы Тэс, Теркин, Селенгі тасына жазып қалдырылған. Осы сияқты ондаған мысалдарды айтуға болады. Ендеше, ең әуелі археологиялық қазба жұмысын жүргізіп, кешеннің сипаттамасын жасау қажет екені белгілі болып отыр.

Ашина сөзі «Көк Тәңір» дегенді білдіреді.

Автор өз зерттеулеріне сай, бұған дейін қытай деректерінде мифке айналған «Ашина» (阿史那) көк түріктердің билік тайпасы деген көзқарасты жоққа шығарады. «Ашина» көне соғды тілінде «көк» түсті білдіретін сын есім екенін ресейлік түрколог С.Г. Кляшторныйдан бастап ортаға қояды. Ал, Қ. Сарткожаулы «Көк» сөзі «аспан» деген ұғымды білдіретінін ортаға қояды. Түркі халықтарында, соның ішінде, қазақ тілінде аспанды «Көк» немесе «Көк аспан» деп қатар атайды, мысалы: *Көктен тілеу, Көкке қарау, Көктен жаудырсын, Жерден өндірсін* т.б.

Бұл туралы автордың көне түркі мәтіндерінде «Көк түрік» (аспан түркі) сөзі кездесетінін, әрі түріктер құдайын «Көк Тәңірі» деп атайтынын алға тарта отырып, дәлелдеп көрсеткен бірнеше мақаласы жарыққа шыққанын білеміз

Мәтінді көзбен көріп, қолмен көшірген.

Байырғы түріктердің классикалық мәтіндерін (Күлтегін, Білге қаған, Түй-үкүк, Күлі-чор т.т.) А. Гейкель, В.В. Радлов, Е.Н. Клеменц, Г.Й. Рамстедт, В.Л. Котвич сынды ғалымдар қолмен көшіріп, олардан эстампаж (қалып) алған еді. Олардың әрқайсысы бір ұстынмен көп болса 3-7 күн жұмыс жасады. Моңғолияның құбылмалы континенталды ауа райы олардың мұнда тұрақтап тұрып жұмыс жасауына мүмкіндік бермеді. Бірде жылы, бірде суық, бірде жаңбырлы, бірде қарлы болып, оған қоса суық жел соғып тұратын еді. Осындай қатал ауа райында 3-7 күн бір орында жұмыс жасау оңай емес. Сол себептен қол көшірме мен эстампаж түсіру кезінде қателіктер орын алды. В.В. Радловтың алған эстампажының біразы Сэлэнгі дариясынан өткенде суға кетіп, қалғаны су соқпа болып бұзылған. Нәтижесінде, мұндай дүниеге транскрипция жасау оны біраз қателіктерге ұрындырған. Оның үстіне, В.В. Радловтан кейін батыс ғалымдарының бірде-біреуі классикалық мәтіндерді қайта көшірмеген.

Қ. Сарткожаулы ескерткіштер орналасқан жерге әлденеше қайтара барып, басы-қасында асықпай жатып, ауа райының қолайлы сәттерін пайдаланып көшірме жұмысын жүргізді. Ол ұстындардағы әр мәтінді 8-12 мәрте көшіріп, күдікті әріп таңбаларын қайта-қайта қарап, салыстырып, ең соңында, әбден тұрақтандырғаннан кейін ғана тұтас мәтіннің транскрипциясын жасауға отырды. Соның нәтижесінде алдыңғы зерттеушілер тарапынан ағат кеткен тұстарды түзетті әрі толықтырды.

Мәтіндер қыпшақ тілінде жазылған.

Бұл еңбекті жазып шығуға бұрын-соңды осы іспен айналысқан ғалымдардың еңбегі шешуші рөл атқарды. XIX ғасырдың соңында дат ғалымы В. Томсен білімді, біліктілігінің арқасында байырғы түркі бітік (руна) жазуының кілтін тауып, әлемдік жаңалық ашты. Өзі түрік тілінің маманы болмаса да, үлкен дайындығының нәтижесінде алғашқы бірден-бір дұрыс оқылымын жасап, түркітануға баға жетпес олжа салды.

Мәтінмен жұмыс жасаған ғалымдардың ішінде В.В. Радлов түркі халықтарының қазіргі тілін азды-көпті меңгерсе, Г.Й. Рамстедт моңғол тілін сол деңгейде білетін еді. Сонымен қатар, олардың әр екеуі де тілдің жалпы заңдылығын, грамматикасын, фонетикасын, лексикасын жазба тіл арқылы меңгергенді. Бұл екі ғалымнан басқалары түркі-моңғол халықтарының тірі тілін меңгермеген, тек қана сөздік арқылы жұмыс жасайтын. Мұндайда, әр сөздің бірнеше астарлы қабатын, яғни этнолингвистикалық, этнопсихологиялық және ұлттық ойлау ерекшелігін, этноменталитеті мен дүниетанымына сай қолданылуын сөздікпен жұмыс жасаушылар түйсіне алмайтын. Ол үшін әркімге В. Томсеннің біліктілігі ке-

рек болатын. Осыдан барып транскрипция жасау, аудару, түсініктемесін беру кезінде қателіктер болмай қоймады.

Мәтіндерге транскрипция жасау барысында Атлас авторы түркологтардың ортасында бір пікірге тоғыспаған «ž (ж)», «j (й)» проблемасын баса қарастырды. Ол В. Томсеннен бастап, В.В. Радловтан С.Г. Кляшторныйға дейінгі ғалымдар ІХ-ХVІІІ ғасырға дейінгі араб, ұйғыр әліпбиі мен парсы, араб хаткерлерінің немесе жат жұрттықтардың жазып қалдырған сөздіктері мен мәтіндердің жетегінде кетіп, «ž» (ж) дыбысын жоқ қылып жіберіп, орнына «j (й)» дыбысын алып келгенін 17-18 түрлі уәжбен дәлелдеуге тырысады.

Қ. Сартқожаұлы – байырғы түрік бітігімен қоса байырғы соғды, ұйғыр, манихей әліпбиімен жазылған мәтіндерді оқып, ғылыми айналымға енгізіп жүрген санаулы ғалымдардың бірі. Осы зерттеулерінде аталмыш мәтіндердің бәрінде «ž (ж)» дыбысы болғандығы жарыққа шығады. Байырғы түрік мәтіндерімен жұмыс жасай жүріп, тарих ғылымына терең бойлаған ғалым Түрік қағанатының билеуші тайпасы осы «ž (ж)» дыбысын қолданатын қыпшақтар екеніне көз жеткізеді. Бұл проблема хақында халықаралық ғылыми конференцияларда, жекелеген еңбектерінде әлденеше мәрте мақалалары жарық көрді.

Ал, Көк Түріктердің билеуші тайпасы қыпшақтар екені Селенгі тасының (МШУ) бірінші бетінің 5-жолында жазып қалдырылған. Олай болса, автор «қыпшақтар қалайша оғыз диалектінде сөйлеуі керек?» деген сұрақ қояды. Ары қарай автор індетте зерттей келіп, Орхон мәтіндері түркі тілінің қыпшақ тобына тән диалектіде жазылғандығын түрлі деректермен дәлелдеп шықты. Мұндай зерттеулер оның докторлық диссертациясының да ашқан жаңалығы болды. Сол жаңалықтарының ішінен бірнеше уәжін тілге тиек етейік:

1. Ерте ортағасырда түркілік ареалдың шығысы Маньчжуриядан, батыстағы Дон дариясына дейін созылып жатты. Осы алып аймақта түрік тілінің екі үлкен диалектісі қалыптасты. Оның бірі «j (й)» тілді оғұз (ғұз) тобы, екіншісі «ž (ж)» анлаутты қыпшақ тобы болды. Олардың арасында бір-біріне айналу үдерісі болған. Көне түрік тілін зерттеген ғалымдар түркі тілінің осы өзгерісін j-ž (дж)- ž (ж) өзгерісі деп атайды. Олар жалпы Алтай тілінің «з» (дж=б) жабысыңқы түрінен «ž» -ға өзгергенін көрсетеді. Орхон кезеңінде түркілер осы өзгерісті бастан кешкенін зерттеушілер дәлелдеп отыр.

Зерттеушілер соңғы деректерге сүйеніп, хунну (сюнну) дәуірінің өзінде «žien» (жиен), “žunt” (жүнт-жылқы) т.с. сөздер «ž» (ж) анлаутпен жазылған деген пікірді ортаға қоюда.

2. Біздің дәуіріміздің VIII-IX ғасырларында түркілер манихей әліпбиінен алып қолданған заманда анлаут «ž» (ж) болғаны туралы дәлел 1905 жылы А. Фон Лекох экспедициясы тапқан тойок I фрагментінде сақталған.

3. Өзбекстанның Шаш өлкесінен табылған байырғы түрік мәтіні де «ž» (ж) анлаутпен жазылған. Мысалы, «jabu» деген лауызымды «žabu» деп белгілеген. Бұл арада «ž» (ж) анлаутына байланысты осы іспетті ондаған мысалдарды келтіруге болады.

4. Соғды, ұйғыр, моңғол-ұйғыр, маньчжу-ұйғыр әліпбиінде «ž» (ж), «ž» (з), «j» (й) бір графикамен белгілеген болып, оны сол дәуірде «j» (й) диалектілі түркілер «й»-мен, «ž» (ж) диалектілі түркілер «ж»-мен оқып кете берген. Автор осы әдет бұдан бұрынғы Орхон түріктерінен бастап қалыптасқанын айта келіп, сөз басында, ортасында, сөз соңында қалай жазылғанын арнайы деректермен дәлелдеген. Міне, осындай уәждермен Орхон түріктері қыпшақ тілі басым диалектімен сөйлегенін дәлелдей отырып, бұл жаңалығын мәтіндерге транскрипция жасағанда кеңінен қолданды. Ол «ž» (ж) проблемасына қоса «j» (й) дыбысының да қолданылуын қарастыра отырып, «й»- мен басталған сөз көне түркі тілінде болмаған деген қорытындыға келеді.

Түркі тіл білімінің білгірі Б. Серебренниковтың тұжырымын негізге ала, әрі оны байыта келе, «түркі тілдерінде дауыссыз, тіл ортасы – палаталық, жабысыңқы, үнді «j» (й), тіл ортасымен қоса палаталық жабысыңқы қатаң және ұяң айтылымында «j» (й) дыбысын шығара алмайды» деген тұжырым жасайды. Неге бұлай болды дегенге автор түркі тілінің артикуляциясының мүмкіндігі осылайша қалыптасқан деген қорытынды жасайды. Сондықтан түркі тілінің анлаут қатаң айтылатын сөздерінде «j» (й)- дің алдына «у» (ы), ұяң айтылымдағы сөз алдына «і» (і) дыбысын шығарып барып, содан кейін ғана «j» дыбысы жалғанатындығын ортаға қойды. Осы көзқарасын дәлелдеу үшін ғалым 18-40 жас арасындағы әр ұлттың (түркі, саха, башқұрт, балқар, түрікмен, қырғыз, өзбек, қазақ, ұйғыр) өкілдерінен 10 адамнан таңдап алып, сөз басында келетін «j» (й) дыбысының айтылым жиілігін жазып алып, компьютерлік саптама жасаған. Анализдің нәтижесі А. Серебренниковтің теориясымен жақын шыққан. Оқырманға

түсінікті болу үшін қыпшақ тіл тобына кіретін қазақ тілінен мысал келтірейік: иық = ујуқ, ине = іjne, игі=іjгі, иілу=іjілу т.с. Қазақ тілінің сингармонизміне қарай қатаң айтылымды сөз басында «j» дiң алдына «у» (ы), жінішке айтылымды сөз басына «i» (і) дыбыстарын дыбыстап барып «j» дыбысы дыбысталған. Кезінде қазақ тіл білімінің атасы А. Байтұрсынұлы осы ерекшелікті жақсы түйсініп, төте жазуда қолданған.

Орхон мұраларының мәтін тілінен мысал алып көрсетсек:

Байырғы мәтінде	Бұған дейінгі оқылымы	Қ. Сартқожа транскрипциясы
YiJ	Jyš (йыш)	Yjuš (ыйыш)
igj	Jgi (йігі)	iJgi (ийігі)
TUGpyJ	jylpaұut	yjylpaұut (ыjылпаұт)
aCij	Jiče (йіче)	iJiče (ийіче)
algj	Jgilče (игілче)	Ijgilče (игілче)

Созылыңқы дауысты дыбыстың мәселесі

В. Томсен, В.В. Радлов, П.М. Мелиоранский байырғы түрік мәтіндеріндегі ↓= oq, qu/uq, qu; B, q= öк, öк/ük, kü; k=uq; F=j таңбаларының (графика) мәнін тауып белгілей отырып, транскрипция жасаған кезде мәтінге енгізбей кеткен еді. Оның себебі Аталмыш таңбалардың мәнін мәтінге қолданса, созылыңқы дауысты дыбыстың мәселесі көтеріледі. Ол заманда бұл мәселе көтерілмеген-ді. Алғаш рет О. Бетлингк; Е.Д. Поливанов, кейін М. Ряснен, А. Бишев, Ф.Г. Исхаков, Н.К. Дмитриев, К.Менгес, А.М. Щербак сияқты ғалымдар түркі тілінің созылыңқы дауысты дыбысымен байланысты проблемаларды қарастырды. Сөйтіп, байырғы түрік тілінде созылыңқы дауысты дыбыс болғанын дәлелдеді. Ал, байырғы түрік бітіг жазуындағы созылыңқы дауысты дыбыстың екінші бір атқарған рөлі монерианттың ішкі эмоциясын, көңіл күйін, сезімін білдіреді. Көк түрік дәуіріндегі руникалық жазбаларда леп, сұрау белгілері болмағандықтан, кейбір сөздерді осылайша созылыңқы дыбыспен бергенін автор дөп басып ортаға қойған.

В. Томсен, В.В. Радлов, П.М. Мелиоранскийлерден кейін байырғы түрік мәтіндерімен қайта жұмыс жасаған ғалымдар болған жоқ. Х.Н. Оркун, С.Е. Маловтар аталмыш ғалымдардың зерттеулерін хрестоматия ретінде көп өзгеріссіз көшіріп жариялады. Сондықтан бұл мәселе жабулы күйінде қалды. Бұл ретте, тек Қ. Сартқожаұлы ғана сол жабулы қалған проблеманы қайта көтеріп, ғылыми сараптаудан өткізді, әрі аталған таңбалардың мән-мағынасын, рөлін айқындап берді. Сөйтіп, Орхон тілі қыпшақ тілі басым тілмен жазылғандығын дәлелдей отырып, лингвистикалық сараптамалар арқылы мәтінді транскрипциялау мен оқуға қатысты жинақталған проблемаларды еңсеріп тастады.

Аударма мәселесі.

Орхон ескерткіштерінің аудармасы бұған дейін өте сәтті болды деп айта алмаймыз. Орхон ескерткіштерінің тілін зерттеген ғалымдардың көбі көшпенді халықтардың тілі мен дәстүрлі мәдениетін, дүниетанымын білмегендіктен, жекелеген сөз-сөйлемдердің, ұғымдардың мағынасын түсінбеді. Өкінішке қарай, бұл қателіктер басқа ғалымдар тарапынан да сол беті көшіріп пайдаланылды. Қ. Сартқожаұлы этнолингвистикалық тұрғыдан ондаған проблемалардың шешімін көрсетіп берді:

1. Ғалымдар Күлтегін, Білге қаған мәтіндерінде «Teŋgri teg. Teŋgride bolmuš bilge qaγan men (Тәңір бір. Тәңір жаратқан Білге қаған мен....)» деген сөйлемдегі «Teŋir teg» тіркесті бүгінге дейін «Тәңір іспетті» деп аударумен келді. Түркі тілінде «teg» сөзі 4 түрлі мағына береді. Соның екеуі қазақ тілінде де сақталған, яғни, 1) «тек қана» (бір ғана); 2) «тек»-әулеттің, адамның тегі. Ал, моңғол тілінде «teg»-тің көне нұсқасы, яғни «нөл» деген мағынасы сақталып қалған. Автор осы деректерді сараптай отырып, «Teŋri teg» деген тіркесті «Тәңір бір» деп аударумен қатар, «Тәңір көзге көрінбейді» деген балама мағынасын да сақтап қалған. Бұл шын мәнінде, байырғы түрік тіліне этнолингвистикалық сараптама жасау арқылы олардың дүниетанымына, этнопсихологиясына терең бойлағандық. «Тег» (нөл) саны – математика ғылымының бастау көзі. Бүгінде нөлді тану арқылы математика ғылымы даму жолына түсіп отыр. Осыдан-ақ байырғы түріктердің жаратылыстану түсінігінің қаншалықты деңгейде болғанын ме-желеуге болады.

Этнолингвистикаға байланысты автордың тағы бір жаңалығын айта кетейік: Күлтегін мәтнінде: «bir kisi žaŋylsar oγušy boduny besükiŋe tegi quudmyz ermis» деген сөйлемді В.В. Радлов, С.Е. Мало-

втар бірнеше нұсқамен (вариант) аударса, түркиялық Т. Текин үш мәрте үш түрлі аудармасын берген. Бұл аудармалар бір-біріне жақындаспайды. Аталған еңбектердегі пікірлерді қорыта келе, 1969 жылы ондаған авторлардың ортақ күш біріктіруімен жарық көрген «Древнетюрский словарь» атты іргелі еңбектегі «Если же кто и соблазнялся (ошибался), то они (табгачи) не отпускали [его] к [своему] роду свойственниками» деген жолдарға сын айтады. Бұл аударма ешбір логикаға келмейді, -дейді Қ. Сартқожаұлы, -мұндағы «bir kişi» (бір кісі) – бұл жай бір адам емес екені түсінікті. Ол ел басшысы немесе хан, қаған. Оғуш bodun- қараша (крепостной) халық. Besükünge tegi – бесігіне дейін деген мағына береді. Бесік – ұрпақ. Олай болса мұнда «*ұрпағыңның ұрпағына дейін*» деген астарлы мағына жатыр. Quudmuз – зардап шегеміз. «Зардап, залал» сөзін эмоционалды-экспрессивтік мәнермен берген. Осыларға автор анализ жасай отырып, жоғардағы сөйлемді «Бір адам (Хан, Елбасы) жаңылса ұрпағына (*ұрпағыңның ұрпағына*) дейін зардап шегеді!» деп аударыпты. Этнолингвистикалық және когнитивтік тәсілді қолдана отырып, сөйлемнің жаңа аудармасын дәл берген. Тек бұл ғана емес, ғалымның көне мәтіндердің аудармасын жасаған кезде осындай бірнеше ондаған жаңалықтарды қатар алып келгенін баса айтқымыз келеді.

Мәтіндердің түсініктемесі.

Қ. Сартқожаұлының «Орхон ескерткіштерінің толық атласы» - ауқымды еңбек. Онда жоғарыда айтылған жағдайлардан өзге, әрбір мұра сайын археологиялық, тілдік, тарихи, этномәдени ұғымдарға және ғылымда әлі күнге дейін мән-мағынасы ашылмаған сөз-сөйлемдерге, жаңғыртпаларға ғылыми түсініктеме берілген. Мәтінде қысқа сөйлеммен тұжырып айтып кеткен тарихи оқиғалардың түпкі мәнін ашу, оларды сол дәуірде жазылған қытай деректерімен салыстырып отырған. Осындай түсініктеме Онгин мәтінінде 11 мәрте, Күлі чорда 17 рет, Күлтегінде 74 мәрте, Білге қағанда 13 рет, Түй-үкүкта 20 мәрте беріліпті. Тарихшы, түрколог Т.З. Қайыркеннің «Көне түркі ескерткіштеріндегі қытай жазбалары» және «Күлтегін ескерткіші: тарихи-деректанулық талдау» атты зерттеу еңбектеріндегі Күлтегін, Білге қаған және Тоғыз Ұйғыр Білге қаған (Орда-балық) ескерткіштеріндегі қытайша мәтіндер туралы зерттеулері, аудармалары мен түсініктері де кітапта пайдаланылып, ғылыми айналымға ендірілген. Сонымен бірге, бұған дейін зерттеліп, ғылыми айналымға енгізілген Орхонның классикалық мәтіндерінің түпнұсқасы, транскрипциясы және аудармасына байланысты жаңадан 218 өзгеріс енгізілген.

Осылайша, автор түріктердің өз қолымен жазып қалдырған тарихи-мәдени және материалдық мұраларының түпкі табиғатын, идеясын, толық мазмұнын, тура аудармасын ашуға бүкіл ғұмырын арнаған. Келешекте түркі тарихын, мәдениетін зерттеуші ғалымдар осы іргелі еңбекті пайдалана отырып, ары қарай ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуіне болады.

Еңбектің басылымында әттеген-ай дейін тұстар да жоқ емес. Кітап редакторлары, баспа корректорлары жақсы қарамағандықтан, әріп қатесі және баспа стандартына байланысты кеткен кемшіліктер бар. Оған келешекте автор ерекше көңіл аударуы қажет. Оның үстіне, кітаптың тиражы көңіл көншітпейді. Бүкіл Қазақстан кітапханаларына, жоғарғы оқу орындарына жетпейді. Сондықтан келешекте қайта басылар, әрі орыс, ағылшын тілдеріне де аударылар деген үміттеміз.

Осы еңбек арқылы қазақ халқы әлемдік түркологияға аса үлкен олжа салды, ендеше оның өз оқырмандарын тауып, ғылыми айналымға енуіне, әлемдік аренада түркология ғылымының деңгейін көтеруіне тілекшіміз.

Т. Қайыркен

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: kairkentz@mail.ru)*

About the 3-volume work «Complete Atlas of Orkhon Monuments»

Т. Қайыркен

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: kairkentz@mail.ru)*

О 3-томной книге «Полный атлас Орхонских памятников»

Автор туралы мәлімет:

Тұрсынхан Зақонұлы Қайыркен, тарих ғылымдарының докторы, шығыстану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

About the author:

Tursynkhan Zakonuly Kayirken, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Oriental Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Тұрсынхан Зақонұлы Қайыркен, доктор исторических наук, профессор кафедры востоковедения, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, ул.Сатпаева, 2, Нур-Султан, Казахстан.

PUBLICATION ETHICS

For authors:

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations.

The author(s) should provide a cover letter with the article to the journal editors.

Requirements for provided articles.

The article

- must be issued according to the requirements of the editorial board;
- at the time of sending the article should not be published or be pending in another edition; • must contain original research results;
- must include the results only of the author work / team of authors (the inclusion of other persons is unacceptable); It is assumed that at the time of sending the article, all authors agree with the publication in this journal and do not object to the order of indication of the authors in the article;
- should include in the list of citations only those peer-reviewed sources that were actually used in the course of the study;
- should indicate all sources used (including the work of the author / team of authors).

For reviewers:

- all articles received for review must be viewed as a confidential document. A peer reviewer has no right to use unpublished article materials in his own research. The reviewer may send material to third parties only with the permission of the editor-in-chief;
- according to the journal review policy, the journal uses a one-sided "blind" review procedure, when the authors' data are known to the reviewer. In this connection, the object of reviewing should be the results of the obtained research, and not the author/team of authors. Expert opinion should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author / team of authors;
- the reviewer needs to submit an objective work assessment to the editor, if necessary, suggest options for improving the submitted material;
- the reviewer must refuse to review the material, notifying the editor if he/she is not a specialist in the subject matter of the material;

For editors:

Editor-in-Chief and members of the editorial board undertake

- pay special attention to the qualitative composition of articles;
- in determining who is responsible for the article, make his reasoned decision by agreement (or disagreement) with the reviewers' decisions on the article;
- participate in meetings of the journal editorial board, make decisions on determining the content of journal issues. Editor-in-Chief;
- identifies two reviewers who are not members of the journal editorial board (scientists or specialists in relevant topics) for each article that has passed the initial review for compliance with technical requirements;
- on the basis of peer-reviews and the conclusion of the responsible member of the editorial board, makes the final decision on the publication of the received material. The decision of the editor-in-chief is brought up for discussion by the editorial board;
- In his/her decision, the Editor-in-Chief is guided solely by scientific considerations and compliance with publishing standards. The decision of the Editor-in-Chief and the editorial board should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author/ team of authors; Open Access Policy The journal 's articles are directly accessible to all, based on the principle that free open access to research results increases universal knowledge.

ЖАРИЯЛАУ ЭТИКАСЫ

Авторлар үшін:

Авторлардың мақалаларды редакцияға жолдауы сол мақалалардың журналда басылуына және кез келген тілде қайта басылуына Шығарушының, яғни Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің құқығы бар екендігіне келісімін білдіреді. Жұмыстың мәтінін журналда жариялауға жолдау арқылы авторлар өздері туралы мәліметтің дұрыстығына, қолжазбада плагиаттың және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық мәтін сілтемелері кесте, схема және суретті сызбалар тиісінше рәсімделгеніне кепілдік береді.

Мақала жолданған сәтте авторларосы журналда жариялануға келісімін берген және авторлардың көрсетілген ретіне қарсы емес деген ұйғарым жасалады.

Редакция мақаланың түпнұсқалық сипатын % (ұсынылатын процент – 60) өлшемінде анықтау үшін қолжетімді антиплагиат жүйелеріне сүйене отырып, талапқа сай рәсімделмеген мақалаларды себебін түсіндіріп жатпастан жарамсыз деп тану құқығын өзінде қалдырады.

Жолданған мақалаға қойылатын талаптар.

Мақала:

- безендіруге қойылған талаптарға сәйкес рәсімделуі;
- бұрын жарық көрмеген болуы немесе басқа басылымдардың қарауында жатпауы; • автордың/авторлардың тек өзіндік зерттеу нәтижелерін ғана қамтуы;
- тиісті мәселе бойынша әртүрлі елдер зерттеушілерінің ғылыми еңбектеріне шолу жасауы, индекстелетін журналдар авторларының жарияланымдарына, осы журналдың бұрынғы шығарылымдарындағы мақалаларға сілтемелер беруі.

Автор/авторлар жүгінген әдебиеттер тізіміне тек мақалада пайдаланылған дереккөздер енгізілуі және мәтінде оларға міндетті түрде сілтемелер жасалуы тиіс.

Рецензенттер үшін:

• рецензияға қабылданған әр мақала құпия құжат ретінде қарастырылуы тиіс. Рецензенттің жарияланбаған мақала материалдарын өз зерттеуінде пайдалану құқығы жоқ. Рецензент қолжазбаны бас редактордың рұқсатымен ғана үшінші тұлғаға жіберуі мүмкін;

• журналдың рецензиялау саясатына орай, авторлар туралы деректер рецензентке мәлім болған жағдайда, журнал біржақты «жабық» рецензия процедурасын қолданады. Осыған байланысты, рецензия нысаны автор/авторлар емес, зерттеулерден алынған нәтижелер болуы тиіс. Сараптамалық қорытынды автордың/авторлардың гендерлік, ұлттық, діни ұстанымдарына және басқа жеке деректеріне тәуелді болмауы қажет;

• рецензент р мақала туралы объективті пікірін және, қажет болған жағдайда, мақаланы жетілдіру ұсыныстарын беруі тиіс;

• рецензент зерттеу саласының маманы болмаса, бұл жөнінде редакциялық алқаны хабардар етіп, мақалаға пікір беруден бас тартуы керек.

Редакторлар үшін:

Бас редактор және редакция алқасының мүшелері

• жарияланатын мақалалардың сапалық құрамына ерекше көңіл бөлуі;

• мақалаға жауапты болып бекітілген жағдайда, рецензенттің/сарапшының пікірімен келісетіндігі (немесе келіспейтіндігі) жайында негізді шешімін ортаға салуы;

• редакция алқасының отырыстарына қатысуы, журнал мазмұнын анықтайтын шешім қабылдауда өз ұстанымын білдіруі;

• техникалық талаптарға сәйкестікке қатысты бастапқы іріктеуден өткен мақалаға редакция алқасы құрамынан жауапты адамды және редакция алқасы құрамына кірмейтін (тиісті сала бойынша ғалым немесе маман) екі рецензентті тағайындауы;

• рецензенттердің пікірлері мен редакция алқасының жауапты мүшесінің қорытынды пікірлері негізінде мақаланы жариялау (немесе жаратпай тастау) туралы ақырғы шешім қабылдауы;

• шешім қабылдауда тек ғылыми мүддені алға қоюы және мақаланың баспа стандарттарына сәйкестігін басшылыққа алуы тиіс.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА

Для авторов:

Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех ссылок в тексте, таблиц, схем и иллюстраций.

Предполагается, что на момент отправки статьи авторы согласны с публикацией в данном журнале и не возражают против указанного порядка авторов статей.

Редакция оставляет за собой право проверки статьи на % оригинальности (рекомендуемый процент 60) по доступным системам проверки на антиплагиат и отклонения статей, не соответствующим оформлению без объяснения причин.

Требования к предоставляемым статьям

Статья должна:

- быть представлена согласно требованиям к их оформлению;
- быть ранее не опубликованной или не находящейся на рассмотрении в других изданиях;
- содержать только результаты оригинальных исследований автора/авторов;
- включать обзоры научных трудов исследователей разных стран по аналогичной проблеме, ссылки на публикации авторов в индексируемых журналах, на статьи в предыдущих выпусках данного журнала.

Авторам следует указывать в списке литературы только те источники, которые были использованы в статье, с обязательным цитированием их в тексте

Для рецензентов:

• каждая статья, принятая к рецензии, должна рассматриваться как секретный документ. Рецензент не имеет права использовать материалы неопубликованных статей своих исследований. Рецензент может выслать материал третьим лицам только с согласия главного редактора;

• согласно своей рецензионной политике, если все сведения об авторах известны рецензенту, то журнал использует процедуру односторонней политики «закрытого» рецензирования. В связи с этим объектом рецензирования должны стать полученные результаты исследований, а не автор/авторы. Экспертное заключение не должно зависеть от гендерной, национальной, религиозной принадлежности и других персональных данных автор/авторов.

- рецензент должен давать объективную оценку статьи, а в случае необходимости, дать рекомендации по доработке статьи;
- если рецензент не является специалистом в данной сфере исследования, то должен информировать об этом редакционную коллегию и отказаться от рецензирования статьи.

Главный редактор и члены редакционной коллегии должны

- обращать особое внимание на качественный состав статей;
- при определении ответственным за статью, выносить свое обоснованное решение по согласию (или не согласию) с заключением рецензента/эксперта;
- участвовать в заседаниях редакционной коллегии, высказывать свою позицию в принятии решений по содержанию журнала;
- назначить ответственного за статью, прошедшую первичный отбор по соответствию техническим требованиям, из состава редакционной коллегии и двух рецензентов, не входящих в состав редакционной коллегии журнала (ученых или специалистов по соответствующей тематике);
- принять окончательное решение о публикации (или отклонении) статьи на основе отзывов рецензентов и заключения ответственного члена редакционной коллегии;
- при принятии решения о публикации (или отклонении) статьи руководствоваться исключительно научными соображениями и соответствием издательским стандартам

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLE DESIGN

1. Authors wishing to publish in the journal must send their articles to the following email address: turkicjournal@gmail.com

2. Languages of publications: Kazakh, English, Russian.

3. The volume of the article – 7-15 pages.

4. Scheme of articles construction:

- Full name of the author/authors, center alignment, bold lower-case letters.
- Place of work, city, country; center alignment, timid.
- Article title-centered, without indentation, bold lowercase letters.
- Abstract (100-200 words). Keywords (5-10 words) in the language of the article.
- Text of article
- Reference (in the language of the article) and in English.
- Abstract and keywords in two other languages (authors from near and far abroad can provide this data in English and Russian, and they are translated into Kazakh by the editorial Board of the journal).
- Information about the author at the end of the article is given in three languages (English, Kazakh, Russian): Full name, academic degree, academic title, position, university name, address, city, country.

5. Use the Microsoft Word editor for Windows to type text, formulas, and tables. Text editor parameters: margins-2 cm on all sides; width alignment; font-Times New Roman, size-12; line spacing-1.15; paragraph indent-1 cm; page orientation-book.

6. References in the text to the corresponding source from the list of references are made in square brackets, for example: [1, p. 277]. The font of the list itself is Times New Roman, size-10, the first line of the paragraph-with a protrusion of 0.5 cm, width alignment with hyphenation.

7. The list of references is provided in two versions: 1) as cited in the language of the article; 2) Latin transliteration, in which the English translation is given in square brackets (see sample: References).

8. Requirements apply to scientific reviews, reviews, and personalities.

9. **The article should be thoroughly checked for spelling and syntax errors and technical design. Articles that do not meet the technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has not been accepted for publication.**

A sample of an article

IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis

- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. - 2007. -Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. -Т. 104. -№ 24. -С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». -№145. -2020. -1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шынғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [100-200 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шынғыстектілер, бектербегі [5-7 сөз/сөз тіркесі]

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [100-200 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [5-7 слов/словосочетаний]

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МАҚАЛАНЫ БЕЗЕНДІРУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

1. Журналда жарияланғысы келетін авторлар өз мақалаларын turkicstudies@gmail.com электрондық мекенжайына жіберуі тиіс.
2. Жарияланым тілі: қазақ, ағылшын, орыс.
3. Мақаланың көлемі – 7-15 бет.
4. Мақала мәтіні келесі тәртіп бойынша рәсімделеді:
 - Автордың/авторлардың аты-жөні, ортасында туралау, қалың кіші әріптер.
 - Жұмыс орны, қаласы, елі; ортасында туралау, курсивті қаріп.
 - Мақаланың атауы – ортасында, шегініссіз, қалың кіші әріптер.
 - Аннотация (100-200 сөз). Мақала тіліндегі кілт сөздер (5-10 сөз).
 - Мақала мәтіні.....
 - Әдебиеттер тізімі (мақала тілінде) және ағылшын тілінде.
 - Аннотация және кілт сөздер басқа екі тілде (таяу және алыс шетел авторлары бұл деректерді ағылшын және орыс тілдерінде бере алады, қазақ тіліне журналдың редакциясы аударады).
 - Мақала соңында автор туралы ақпарат үш тілде (қазақ, ағылшын, орыс): аты-жөні (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы, ЖОО (ғылыми ұйым) атауы, мекен-жайы, қаласы, елі.
5. Мәтінді, формулаларды және кестелерді теру үшін Windows жүйесіне арналған Microsoft Word редакторы пайдаланылады. Мәтін редакторының параметрлері: барлық шеті – 2 см; ені бойынша теңестіріледі; қарпі – Times New Roman, өлшемі – 12; жоларалық интервал – 1,15; абзацтық шегініс – 1 см; беттің кескіні – кітап үлгісінде.
6. Мәтіндегі әдебиеттерге ретіне қарай жасалған сілтемелер шаршы жақша арқылы рәсімделеді, мысалы: [1, 277 б.]. Тізімнің қарпі – Times New Roman, өлшемі – 10, абзацтың алғашқы тармақ шегерімі – 0,5 см, жолдан жолға көшу арқылы ені бойынша теңестіріледі.
7. Әдебиеттер тізімі екі үлгіде: 1) мақала тілінде дәйексөздердің берілуіне қарай; 2) латын транслитерациясы, оның шеңберінде шаршы жақша ішінде ағылшын тіліне аударма ұсынылады (*мақаланы рәсімдеу үлгісін қараңыз*).
8. Талаптар шолуларға, рецензияларға және есімнамаларға қатысты қолданылады.
9. **Қолжазба орфографиялық және синтаксистік қателердің болмауы мен техникалық безендіру тұрғысынан мұқият тексерілуі тиіс. Техникалық талаптарға сай келмейтін мақалалар пысықтауға қайтарылады. Пысықтауға қайтару қолжазба жариялануға қабылданған жоқ дегенді білдірмейді.**

Мақаланы безендіру үлгісі

FTAMP 03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады: <http://grnti.ru/>)

В.В.Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық өмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [100-200 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [5-7 сөз/сөз тіркесі]

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:

- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері

- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет

(безендіру үлгісі)

1. Manz B.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. – **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132–134 б. – **ғылыми жинақтағы мақала.**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. – **ұжымдық монография.**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. – **конференция материалдары.**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. - № 5. – Б. 150-155. – **Журнал мақаласы.**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. – **диссертация.**
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда - қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. - № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] - URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (кіру күні: 09.07.2020). – **электрондық ақпарат көзі.**
8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. – **оқулық.**
9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. -2020. – 1 сәуір. – Б.7-8.– **газет мақаласы.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyah v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoy istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstan historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных prerogatives монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек **[5-7 слов/словосочетаний]**

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

1. Авторы, желающие опубликоваться в журнале, должны отправлять статьи на электронный адрес: turkicjournal@gmail.com
2. Язык публикаций: казахский, английский, русский.
3. Объем статьи – 7-15 страниц.
4. Статья оформляется в следующем порядке:
 - Ф.И.О. автора/авторов, выравнивание по центру, жирные строчные буквы.
 - Место работы, город, страна; выравнивание по центру, курсив
 - Название статьи – по центру, без отступа, жирные строчные буквы.
 - Аннотация (100-200 слов). Ключевые слова (5-10 слов) на языке статьи.
 - Текст статьи
 - Литература (на языке статьи) и Reference на английском языке.
 - Аннотация и ключевые слова на двух других языках (авторы из ближнего и дальнего зарубежья эти данные могут дать на английском и русском языках, на казахский язык переводятся редакцией журнала).
 - Информация об авторе в конце статьи дается на трех языках (русском, казахском, английском): Ф.И.О. (полностью), ученая степень, ученое звание, должность, название вуза, адрес, город, страна.
5. Для набора текста, формул и таблиц используется редактор Microsoft Word для Windows. Параметры текстового редактора: поля – 2 см со всех сторон; выравнивание по ширине; шрифт – Times New Roman, размер – 12; межстрочный интервал – 1,15; абзацный отступ – 1 см; ориентация листа – книжная.
6. Ссылки в тексте на соответствующий источник из списка литературы оформляются в квадратных скобках, например: [1, с. 277]. Шрифт самого списка – Times New Roman, размер - 10, первая строка абзаца – с выступом 0,5 см, выравнивание по ширине с переносами.
7. Список литературы предоставляется в двух вариантах: 1) по мере цитирования на языке статьи; 2) латинской транслитерацией, в рамках которого в квадратных скобках дается перевод на английский язык (см. Образец: Reference).
- 8 Требования распространяются на научные обзоры, рецензии и персоналии.
9. **Статья должна быть тщательно выверена на орфографические и синтаксические ошибки и техническое оформление. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись не принята к публикации.**

Образец оформления статьи

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [5-7 слов/словосочетаний]

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:

- Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
- Полученные результаты
- Вывод

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. -Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. -240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. – Т. 104. - № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». - №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic

resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шынғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... **[100-200 сөз]**

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шынғыстектілер, бектербегі **[5-7 сөз/сөз тіркесі]**

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.